

CU PRIVIRE LA PROBLEMA VALURILOR DE PĂMÎNT DIN BANAT ȘI DIN CRIȘANA

Valurile mari de pământ care străbat în diferite direcții, pe sute de kilometri, bazinul carpato-dunărean sînt o particularitate a acestui teritoriu și ridică o serie de probleme, legate de datarea și încadrarea lor istorică (fig. 1). Asupra celor din Cîmpia Română și din Dobrogea există mai multe studii recente care încearcă, în lumina noilor cercetări, să rezolve aceste probleme sau să dea sugestii pentru soluționarea lor¹. Cu cele din Cîmpia Tisei se ocupă mai nou într-o lucrare V. Balás, care rezumă rezultatele cercetărilor mai vechi privitoare la aceste lucrări impunătoare². Deoarece traseul valurilor trece — în afara teritoriului Ungariei și Iugoslaviei — pe o distanță de circa 200 km și prin partea apuseană a țării noastre, nu este lipsit de interes să se discute aici unele concluzii ale studiului și să se menționeze anumite posibilități privitoare la perioada și la condițiile istorice în care ele au putut fi construite.

Autorul citat oferă o privire de ansamblu asupra valurilor, care sînt înregistrate încă de L. F. Marsigli și apoi de primele hărți topografice întocmite în secolul al XVIII-lea de autoritățile austriece. Sectorul nordic al sistemului defensiv începe în regiunea cotului Dunării, înaintînd în direcția nord-est, traversînd valea Tisei și cotînd spre sud în împrejurimile orașului Nyiregyháza. De aici valurile trec în sectorul răsăritean, de-a lungul orașelor Debrețin, Oradea, Arad, Timișoara, Vrșac, pînă la Dunăre. În partea sudică valurile apără, în Bačka, malul nordic al Dunării și cel apusean al Tisei. Deoarece aici se întretaie parțial, ele datează din perioade sau etape de construire deosebite. Numai prezentarea celor trei sectoare în ansamblul lor permite să se recunoască unitatea planului și traseului acestor uriașe construcții de apărare, care delimitează o arie de stăpînire întinzîndu-se spre apus și sud pînă la Dunăre și spre nord și răsărit pînă la

¹ E. Comșa, în *SCIV*, II, 1951, 2, p. 233—238; R. Vulpe, *Le vallum de la Moldavie inférieure et le „mur” d’Albanarie*, Gravenhage, 1957; D. Tudor, *Oltenia romană*, ed. a II-a, București, 1958, p. 201—207, 288—289; P. Diaconu, în *Dacia*, N.S., VI, 1962, p. 317—335.

² V. Balás, în *ActaArch*, XV, 1963, p. 309—336.

marginea şesului Tisei, fiind întretăiată în mijloc de cursul Tisei, care formează axa ei principală.

Observațiile mai vechi privitoare la părțile păstrate ale valurilor sînt ilustrate prin mai multe hărți. V. Balás enumeră diferitele criterii pentru datarea și atribuirea valurilor, fără ca să susțină vreo părere proprie și să anticipeze una dintre soluțiile posibile, ceea ce asigură descrierii sale un caracter obiectiv și nepreconceput. Valoroase sînt și unele observații generale, menite să precizeze anumite probleme care s-au discutat în legătură cu aceste construcții. Autorul nu crede că ar putea să fie diguri ridicate împotriva inundațiilor, deoarece nu ar fi putut să îndeplinească o asemenea funcție în partea lor nordică și nici în Bačka, unde traseul lor n-ar fi fost indicat pentru oprirea inundațiilor³. Sistemul defensiv nu constă dintr-o singură linie, ci se compune, de obicei, din trei rînduri de valuri. După cum rezultă din dispunerea valurilor, în ansamblul lor ele par să fie îndreptate împotriva unor atacuri venind din afară, apărînd Cîmpia Tisei împotriva lor.

Problema cea mai interesantă și totodată cea concludentă pentru înțelegerea rostului acestor valuri este data construirii lor. Chiar dacă autorul renunță la o luare de poziție proprie în legătură cu această problemă, ceea ce este, după cum s-a amintit, în favoarea expunerii sale, se pare totuși că posibilitățile pentru datarea lor pot fi limitate la cîteva ipoteze care vor fi expuse pe scurt. Trebuie subliniată posibilitatea ca ele să nu dateze dintr-o singură epocă, ci să fie rezultatul unor lucrări consecutive, rezultînd, prin completările ulterioare făcute la intervale mai mari, traseul care se poate reconstitui în prezent. Această situație există în Bačka, unde întretăierile liniilor arată că ele datează din perioade deosebite. Dacă observații asemănătoare s-ar putea face și la alte sectoare, problema cronologiei liniilor valurilor s-ar complica foarte mult. Dar și în acest caz părțile componente izolate au fost legate la un moment dat între ele și cuprinse într-un sistem unitar, iar considerațiile cronologice asupra lor trebuie să aibă în vedere în primul rînd data etapei finale, a definitivării planului lor.

În nord, valul de lângă Dormánd este amintit într-un document încă din 1067⁴, existînd deci înaintea acestei date, iar pentru ridicarea fortificațiilor în epoca feudală tîrzie sau în timpul stăpînirii turcești lipsesc premisele politice și militare necesare construirii lor, în forma sub care se prezintă. Ungurii au folosit, după așezarea lor în Cîmpia Tisei la sfîrșitul secolului al IX-lea, pentru apărarea frontierelor, sistemul prisăcilor (*indagines* — *gyepü*), care se întindeau, după cum rezultă din descrierea cronicarului anonim, mai departe spre nord și răsărit peste linia valurilor. Secolul al IX-lea poate fi de asemenea exclus, deoarece nici întinderea principatului moravian, a ducelui lui Pribina și Celci și nici voievodatele amintite de cronicar anonim dincoace și dincolo de Tisa nu indică o conjunctură politică ce ar fi sprijinit sau necesitat ridicarea întăriturilor. Ca limită cronologică cea mai tîrzie pentru datarea lor se poate deci fixa sfîr-

³ V. Balás, în *Acta Arch.*, 1963, p. 321, 327.

⁴ *Ibidem*, p. 331—332.

șitul secolului al VIII-lea e.n., după care nu este probabil ca valurile să fi fost construite. În privința datării celei mai timpurii, prima perioadă cu asemenea construcții de pământ este mileniul întâi î.e.n., când apar întinsele cetăți hallstattiene și circumvalațiile așezărilor oppidane celtice. În cadrul uniunilor tribale mai mici de pe atunci, lipsesc încă teritorii unitare atât de întinse stăpânite de o singură forță politică, încât datarea preromană a valurilor nu este probabilă. În schimb, se credea că ele datează din epoca romană, după cum arată și denumirea lor, de valuri romane (*Römerschanzen*). Valurile din Bačka au fost cercetate și descrise în sensul unei asemenea datări. Planul general al întregii circumferințe nu trădează însă vreo dependență de frontierele imperiului roman în secolele II—III. Acest lucru se constată cel mai convingător în sectorul nordic al valurilor și în cel răsăritean, spre nord de Mureș. Chiar în Banat ductul valurilor n-are vreo legătură cu linia castroromane de la poalele Carpaților, iar cercetările arheologice au dovedit aici că nu sînt de origine romană⁵. În cadrul sondării acestor valuri pe teritoriul R. P. Ungare s-a observat că rambleul lor acoperă resturi sarmate din secolele II—III e.n., fiind deci ulterioare acestor veacuri⁶. În concluzie, rezultă că valurile se încadrează, probabil, într-un interval de timp cuprins între secolul al IV-lea și al VIII-lea e.n.

Pentru a ajunge la rezultate concludente privitoare la data acestor întărituri va trebui să se țină seamă de acele perioade în care teritoriul înconjurat de ele a constituit o regiune unitară, dominată de o putere care a fost în stare, din punct de vedere militar și politic, să ridice și să apere asemenea construcții uriașe. Această situație pare să fi existat în primul mileniu e.n., cînd pe acest teritoriu, în Cîmpia Tisei, au locuit sarmații, hunii, gepizii și avarii. Dintre alternativele posibile este însă mai greu să se aleagă una, deoarece pentru fiecare dintre populațiile amintite se pot invoca argumente pentru a i se atribui valurile.

Descoperirile sarmate din secolele III—IV e.n. se situează, în majoritatea lor precumpănitoare, pe teritoriul delimitat de valuri⁷, încît din punct de vedere arheologic nu se pot ridica obiecții împotriva unei asemenea datări. Nu este însă probabil ca imperiul roman să fi îngăduit în „sacul panonic” construirea unor întărituri, iar în izvoarele contemporane nu se relatează nimic despre existența lor. Valurile ar putea să constituie o încercare de a îndrepta acea pungă dezavantajoasă creată prin frontierele romane de-a lungul Dunării și Carpaților meridionali și apuseni, iar în cazul acesta zona înconjurată ar fi trebuit să fie locuită de o populație pașnică și prietenă imperiului. Această condiție o îndeplinesc sarmații doar la începutul șederii lor în Cîmpia Tisei, în secolul I, dar nu și în veacurile următoare, îndeosebi în secolele III—IV e.n.⁸. De asemenea

⁵ C. Daicovicu, în *Apulum*, I, 1939 - 1942, p. 107.

⁶ Informația o datorăm amabilității dr. P. Patay, căruiui îi mulțumim și cu această ocazie. Cf. și P. Patay, în *Acta Antiqua et Archaeologica* (Acta Universitatis de Attila József nominata), VIII, 1965, p. 97 - 105.

⁷ M. Párducz, *Denkmäler der Sarmatenzeit Ungarns*, vol. III, Budapesta, 1950, p. 80, fig. 2, p. 108, fig. 3, p. 109, fig. 4, p. 113, fig. 5, p. 115, fig. 6.

⁸ Cf. *RE*, II A, 17-23, și Suppl. IX, 565-579.

lipsesc pentru sarmați știri care să ateste existența unei puteri centrale unitare, care ar fi putut iniția și dirija aceste lucrări.

Ar exista totuși o posibilitate pentru atribuirea valurilor în epoca imperiului roman târziu, admitându-se în cazul acesta că ele au fost ridicate în intervalul de timp de la abandonarea Daciei pînă la invazia hunilor, deci cu precădere în secolul al IV-lea c.n. Traseul lor s-ar putea lega de cel al „Brazdei lui Novac” din Cîmpia Română pentru care se susține o încadrare cronologică contemporană. Valurile din Cîmpia Tisei trec de-a lungul limitei interioare a Carpaților separînd șesul de regiunea colinelor și se termină la sud de Vrșac la Dunăre, acolo unde fluviul începe să străpungă Carpații. La capătul răsăritean, unde iese Dunărea din Carpați, începe „Brazda lui Novac”, care traversează Cîmpia Română la aceeași altitudine, pînă dincolo de Ploiești, fiind orientată în direcția valurilor din sudul Republicii Moldovenești între Prut și Nistru. În această ipoteză s-ar putea cuprinde toate trei sectoarele valurilor într-o unitate uriașă, oglindind o concepție strategică unitară a imperiului târziu care creează, după pierderea Daciei, în fața frontierei dunărene o zonă supravegheată pentru apărarea ei. Dacă s-ar admite datarea în secolul al IV-lea lucrarea gigantică de ridicare a acestor linii de valuri ar constitui totodată o dovadă grăitoare a forței și a posibilităților de care mai dispunea imperiul târziu.

Hunii însă sînt cei care ar fi dispus, în primul rînd, de mijloacele necesare pentru săparea valurilor care închideau teritoriul în care se afla reședința lui Attila și care, pe hărțile arheologice, se conturează ca un centru important din acest timp⁹. Priscus nu putea să amintească valurile, chiar dacă ar fi existat pe atunci, deoarece a înaintat de la Naissus pe valea Moravei spre nord și trebuia să treacă Dunărea în regiunea vărsării Moravei, deci spre vest de locul unde întăriturile ajungeau la Dunăre. Întinderea marelui imperiu al hunilor și expedițiile lor de pradă nu pledează însă pentru faptul că ei s-ar fi îngrijit, concomitent, să întărească centrul acestei stăpîniri în Cîmpia Tisei, chiar dacă durata stăpînirii lui Attila ar fi fost suficientă pentru ridicarea lor. Nu este însă exclus ca cel puțin începuturile acestor întărituri să dateze încă din timpul hunilor. În general se poate ridica problema în ce măsură asemenea valuri, bazate pe o concepție tactică mai mult statică și defensivă, corespund felului de trai și de luptă al unor populații călărețe caracterizate prin dinamismul lor, încît valurile să fi fost ridicate tocmai împotriva eventualității atacurilor unor populații călărețe.

Pentru originea gepidă a valurilor se pot cita relatările că o altă seminție gotică, vizigoții, a folosit, cu mai puțin de un veac înainte, valuri de pămînt de dimensiuni impunătoare pentru a se apăra împotriva hunilor¹⁰. Aria de răspîndire a descoperirilor gepide din Cîmpia Tisei se încadrează în teritoriul apărut de valuri, dar nu-l acoperă în întregime¹¹. De asemenea, există la gepizi, spre deosebire de sarmați, și o putere regală

⁹ J. Werner, *Beiträge zur Archäologie des Attila-Reiches*, München, 1965, p. 70-75.

¹⁰ R. Vulpe, *loc. cit.*

¹¹ D. Csallány, *Archäologische Denkmäler der Gepiden in Mitteleuropa (454-568)*, Budapest, 1961.

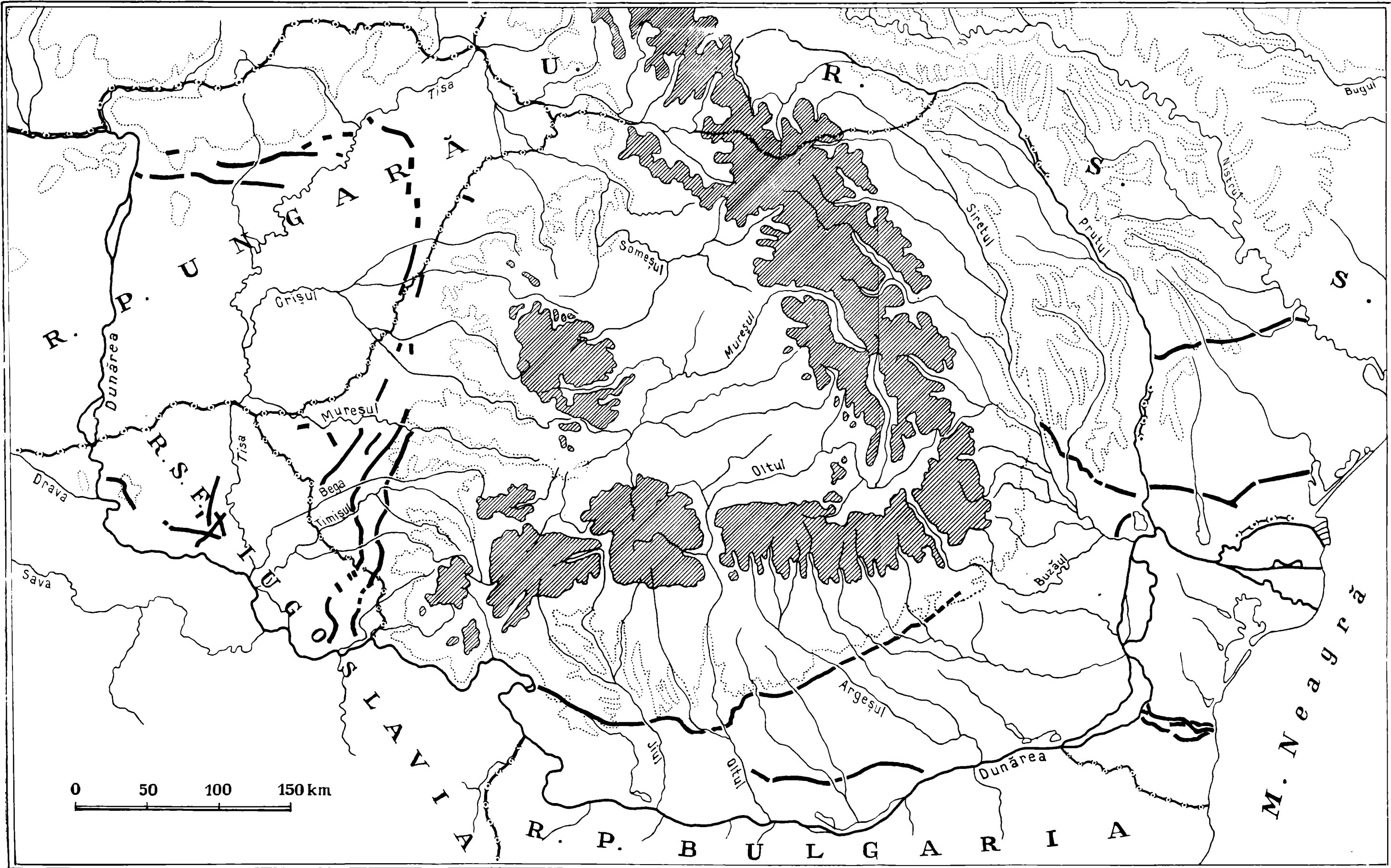

Fig. 1. — Valurile de pământ din mileniul I e.n. în bazinul carpato-dunărean (după R. Vulpe, în *Dacia*, N. S., V; și V. Balás, în *Acta Arch*, XV).

unitară care ar fi putut iniția și executa aceste lucrări. Un argument care s-ar putea aduce împotriva datării valurilor în perioada stăpînirii gepide este faptul că, după Iordanes, regatul gepizilor cuprindea și Transilvania, iar în acest caz valurile ar fi trecut tocmai de-a curmezișul teritoriului stăpînit de ei. Numărul descoperirilor de pe podișul transilvănean eventual contemporane cu epoca construirii și existenței valurilor, deci dintre 453 și 568, este însă mai redus decît rezultă din harta lucrării mai sus citate. Din numărul total de 55 de descoperiri, 19 trebuie eliminate ca fiind mai tîrzii sau îndoielnice¹², iar 3 (Apahida, Bratei, Cluj-Someșeni) adăugate. Rămîne un număr de 39 de descoperiri, fără să discutăm aici problema coeficientului de atribuire și din punct de vedere etnic gepizilor. În lumina datelor arheologice, centrul puterii gepizilor se afla probabil încă de pe la 400, după plecarea vandalilor, în Cîmpia Tisei, iar includerea teritoriului dinspre răsărit de linia valurilor în sistemul defensiv ar fi fost inutilă, dat fiind caracterul muntos și păduros al podișului transilvan. Dacă aceste deducții sînt exacte se pot trage și anumite concluzii privitoare la caracterul stăpînirii gepide pe teritoriul țării noastre. Această regiune constituie, inițial, doar o anexă a stăpînirii gepide, situată în afara teritoriului-nucleu apărat de valurile din Cîmpia Tisei. Nefiind destul de numeroși pentru a ocupa în mod efectiv întregul teritoriu, gepizii s-au mulțumit să supravegheze doar principalele văi și drumurile de comunicație și să locuiască în cîteva așezări fortificate, apărate, la fel, cu valuri de pămînt de dimensiuni considerabile, datînd parțial însă din perioade mai vechi.

În ultima ipoteză, întăriturile puteau să fi fost ridicate de către avari. O asemenea atribuire nu este sprijinită însă de harta de răspîndire a descoperirilor avarie, care cuprinde o arie cu mult mai întinsă și include și teritoriul Pannoniei, situat spre apus de Dunăre¹³. S-ar putea invoca aici același argument folosit în legătură cu lipsa continuării valurilor în Transilvania, anume că configurația mai accidentată a terenului spre apus de Dunăre n-a necesitat săparea unor fortificații de pămînt. Pentru datarea valurilor în epoca avară pledează relațiile precise din timpul luptelor cu francii despre existența unor fortificații uriașe de pămînt¹⁴, care numai parțial pot fi calificate drept exagerări ale vreunui *miles gloriosus* care a participat la luptele împotriva avarilor. Aceste „hringuri” nu trebuie să fi avut o formă circulară, care a existat doar în imaginația informatorului, atribuire valurilor acest plan deoarece traseul lor nu se putea recunoaște pe o distanță mai mare. Relațiile analelor france se referă, probabil, la cele trei linii ale întăriturilor de pămînt, ceea ce nu constituie însă o dovadă că au și fost ridicate în timpul avarilor. Ele puteau să dateze dintr-o perioadă premergătoare, fiind doar folosite în continuare de către avari,

¹² D. Csallány, *loc. cit.*, nr. 102, 103, 104, 106, 110, 111, 112, 115, 116, 119, 124, 127, 128, 129, 130, 135, 137, 141, 183.

¹³ D. Csallány, *Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa*, Budapesta, 1956, harta de răspîndire; V. Balás, *loc. cit.*, p. 332, se pronunță la fel împotriva unei asemenea atribuirii.

¹⁴ G. Fehér, în *ArchHung*, Budapesta, 1931, p. 31–37; A. Kollautz, în *Saeculum*, V, 1954, p. 164–168; B. Szöke, în *AE*, LXXXVII, 1960, p. 61–63.

ca moștenitori ai teritoriului ocupat odinioară de celelalte populații și stăpîniri amintite.

Considerațiile expuse aici nu pot să aibă, deocamdată, decît caracterul unor ipoteze de lucru, urmînd să fie susținute sau combătute în cadrul unor discuții duse în jurul acestor fortificații. Față de diferitele valuri din Cîmpia Română și din Dobrogea, pentru care studiile și cercetările din ultimul timp au adus o serie de contribuții noi, ar merita să se acorde și liniilor de fortificații din apusul patriei noastre o atenție sporită, pentru a preciza sau a restrînge măcar posibilitățile pentru datarea și interpretarea lor istorică.

K. HOREDT

К ВОПРОСУ О ЗЕМЛЯНЫХ ВАЛАХ В БАНАТЕ И КРИШАНЕ

РЕЗЮМЕ

Рассматривается вопрос о датировке земляных валов, окружающих бассейн р. Тиссы и простирающихся на расстояние около 200 км по территории Румынии. Автор предполагает, что они были сооружены в период между IV и VIII в.н.э., и излагает аргументы, подтверждающие или опровергающие их принадлежность к сарматам, поздней римской империи, гуннам, гепидам или аварам.

ОБЪЯСНЕНИЕ РИСУНКОВ

Рис. 1. — Земляные валы первого тысячелетия н. э. в карпато-дунайском бассейне (по Р. Вулпе, в *Dacia*, N.S., V; и В. Балаш, в *Acta Arch.*, XV).

DONNÉES CONCERNANT LES VALLA EN TERRE DE BANAT ET DE CRIȘANA

RÉSUMÉ

On discute le problème de la datation des *valla* qui entourent le bassin de la Tisza et qui s'étendent sur environ 200 km dans le territoire de la République Socialiste de Roumanie. L'auteur suppose qu'ils ont été construits dans l'intervalle de temps compris entre le IVe—VIIIe siècle de notre ère, et expose ses arguments qui plaident, pour ou contre, leur attribution aux Sarmates, au Bas-Empire romain, aux Huns, aux Gépides ou aux Avars.

LÉGENDE DES FIGURES

Fig. 1. — *Valla* de défense du premier millénaire de notre ère dans le bassin carpato-
danubien (suivant R. Vulpe, dans *Dacia*, N.S., V; et V. Balás, dans *Acta Arch.*, XV).